

KESEPADUAN SOSIAL DAN KEJIRANAN DI KAWASAN RUKUN TETANGGA

*Mohd Syariejudin Abdullah¹, Mohd Mahadee Ismail² & Mansor Mohd Noor³
Fakulti Kemanusiaan, Universiti Pendidikan Sultan Idris
Fakulti Ekologi Manusia, Universiti Putra Malaysia
Institut Kajian Etnik Universiti Kebangsaan Malaysia
syariejudin@fsk.upsi.edu.my, mahadee@upm.edu.my
mansormohdnoor@yahoo.com*

Abstrak

Artikel ini membincangkan tentang konsep kesepaduan sosial, kejiranan dan rukun tetangga dan selanjutnya mengupas peranan penting kawasan kejiranan Rukun Tetangga sebagai lokasi yang dapat mewujudkan kesepaduan sosial dalam kalangan masyarakat di Malaysia. Realiti masyarakat di Malaysia adalah terdiri daripada pelbagai etnik terutama di kawasan bandar. Pembentukan komuniti di kawasan bandar adalah berkait rapat dengan pemodenan. Pemodenan telah membawa perubahan dalam pelbagai aspek kehidupan termasuklah pembentukan masyarakat dan komuniti. Walau bagaimanapun, dalam mendepani pembentukan dan pembinaan komuniti melalui perubahan yang berlaku dari segi sosial dan ekonomi terutamanya dengan perkembangan teknologi dan penemuan internet, ia mewujudkan pelbagai bentuk komuniti dalam komuniti itu sendiri. Kajian yang mendalam seharusnya dilakukan untuk melihat impak bentuk-bentuk komuniti kepada kesepaduan sosial. Keadaan ini jelas, iaitu bentuk-bentuk komuniti yang pelbagai telah mempengaruhi kesepaduan sosial dalam masyarakat.

Kata kunci: Kesepaduan sosial, kejiranan, rukun tetangga.

Abstract

This paper discusses the concept of social cohesion, the neighborhood and the Rukun Tetangga and the important role of Rukun Tetangga as neighborhood location that can create social cohesion in the society. Malaysian society is made up of various ethnic groups, especially in urban areas. The form of communities in urban areas are closely linked to modernization. Modernization has brought changes in many aspects of life, including the formation of societies and communities. However, in facing the establishment and construction of communities through changes in terms of social and

economic development, especially the development of technology and the invention of the internet, it creates various forms of community within the community itself. In-depth study should be done to see the impact of other forms of communities to social cohesion. The situation is clear where the forms of different communities have affected social cohesion in society.

Keywords: *social cohesion, neighborhood, Rukun Tetangga*

Pengenalan

Kesepaduan sosial merupakan elemen penting dalam memastikan sesebuah komuniti berada dalam keadaan aman dan harmoni. Ia merupakan prasyarat kepada keadaan yang stabil dan masyarakat tanpa konflik. Justeru, negara-negara maju seperti Amerika Syarikat, Kanada, United Kingdom, Perancis dan Australia telah meletakkan kesepaduan sosial sebagai satu polisi penting bagi negara mereka. Perbincangan berkaitan dengan kesepaduan sosial pula bukan merupakan sesuatu yang baharu. Malahan, Bapa Sosiologis seperti Emile Durkheim telah memperkatakan keadaan kesepaduan sosial dalam karya beliau melalui konsep kesepaduan mekanikal dan kesepaduan organik. Kemudian, diteruskan pula oleh tokoh-tokoh selepasnya seperti Ferdinand Tonnies, Robert Redfield, Hillery dan sebagainya. Di Malaysia, Shamsul Amri Baharuddin telah mengetengahkan konsep kesepaduan sosial sejak akhir-akhir ini yang diletakkan sebagai formula penting untuk menguruskan masyarakat plural.

Antara lokasi penting berlakunya kesepaduan sosial adalah kawasan kejiranan di mana komuniti berada. Di Malaysia, selalunya komuniti kejiranan terdiri daripada kawasan yang pelbagai etnik, terutama di kawasan-kawasan bandar (*urban* dan *inner city*) dan pinggir bandar (*suburb*). Kawasan kejiranan sebegini ditandai dengan pemisahan dan perbezaan sosial yang rencam daripada aspek budaya, agama, bahasa dan latar belakang. Justeru, komuniti yang terbentuk sebegini mengalami cabaran dalam bentuk integrasi dan kesepaduan antara mereka. Keadaan ini merupakan impak dan kesan langsung hasil daripada hambatan pemodenan dan industrialisasi. Masyarakat di kawasan ini juga sering berubah bergantung kepada kesedaran mereka. Bagi individu dan keluarga yang mementingkan pendidikan dan berusaha

mengubah nasib, mereka akan cenderung untuk melakukan perubahan dan mendapatkan pendidikan yang lebih baik. Langkah ini akan membantu membawa perubahan dalam kehidupan mereka. Dalam hal ini, kerajaan melakukan pelbagai usaha untuk memastikan perubahan dan peningkatan dialami oleh masyarakat. Hal ini disebabkan jika peningkatan dalam mobiliti masyarakat gagal berlaku, maka sosial ia akan berada dalam risiko.

Dalam usaha untuk mengintegrasikan masyarakat yang terpisah ini, kerajaan telah menubuhkan Jabatan Perpaduan Negara dan Integrasi Nasional (JPNIN) yang diletakkan terus di bawah Jabatan Perdana Menteri (JPM) untuk melaksanakan polisi dan dasar dalam komuniti kejiranan. Antara program terbesar yang dilaksanakan di bawah JPNIN ialah program di bawah Rukun Tetangga. Sekarang terdapat lebih daripada 5,000 buah Rukun Tetangga yang telah ditubuhkan di seluruh Malaysia. Justeru, Rukun Tetangga adalah badan atau organisasi penting, yang menggerakkan aktiviti masyarakat. Rukun Tetangga memberikan peluang komuniti berada dalam keadaan kebersamaan. Proses yang wujud dalam usaha mereka menganjurkan aktiviti dan program melalui program Rukun Tetangga adalah proses ke arah apa yang dipanggil kesepaduan sosial. Secara tidak langsung, kesepaduan sosial diterapkan dalam program-program komuniti di kawasan kejiranan Rukun Tetangga.

Definisi Konsep

Kesepaduan Sosial

Emile Durkheim sebagai Bapa Sosiologi terdahulu melihat kesepaduan sosial dalam usaha menilai keupayaan masyarakat untuk kekal berhubung dalam pelbagai peringkat pembangunan. Kesepaduan sosial merupakan perpaduan berbentuk mekanikal (masyarakat pra-industri) kepada perpaduan berbentuk organik yang merujuk kepada dunia moden. Beliau melihat kesepaduan dapat dikekalkan melalui kerajaan dan undang-undang yang dibentuk. Antara konsep yang berkaitan untuk melihat kesepaduan berlawanan dengan konflik adalah konsep solidarisme (kesepaduan), anomi (huru-hara/perpecahan) dan *alienation* (pengasingan) untuk melihat masyarakat yang stabil dan bekerjasama, bukannya berkonflik. Justeru, kesepaduan sosial amat berkait rapat dengan proses pembangunan sesebuah negara.

Max Weber pula melihat kesepaduan sosial sebagai idea-idea yang kolektif dan merupakan nilai-nilai penting dalam pembangunan sosial. Sementara itu, Talcott Parsons melihat kesepaduan sosial daripada aspek struktur fungsional, iaitu masyarakat yang berpadu adalah diasaskan dengan sistem nilai yang dikongsi bersama. Antara sarjana terkini yang melihat kesepaduan adalah Judith Maxwell (1996). Beliau melihat kesepaduan sosial dalam dimensi perkembangan ekonomi. Justeru, pada pandangan beliau, kesepaduan sosial adalah proses yang membina dan mengekalkan perasaan kekitaan (*sense of belonging*) dalam masyarakat dan perasaan yang meletakkan diri seseorang dalam sesuatu komuniti. Jika diperhatikan, konsep dan definisi kesepaduan sosial adalah tidak lepas berada dalam komuniti. Nilai yang membentuk kesepaduan sosial adalah perasaan keberadaan dalam komuniti berkenaan. Perasaan kekitaan merupakan asas kepada pembentukan kesepaduan sosial.

Jane Jenson (1998) menyatakan bahawa kesepaduan sosial digunakan untuk menggambarkan proses-proses yang bukan sahaja melibatkan negeri atau negara, tetapi rasa komitmen atau tanggungjawab dan keinginan atau keupayaan untuk hidup bersama dengan harmoni. Antara tokoh lain yang membincangkan tentang kesepaduan sosial ialah Berger (1998) dan Gough dan Olofsson (1999). Menurut mereka, kesepaduan sosial adalah berkaitan dengan integrasi sosial, kestabilan dan kegagalan integrasi (*disintegration*). Justeru, kesepaduan sosial adalah berkaitan dengan keadaan dan berintegrasi. Persoalan ini akan melihat tahap integrasi yang akan menentukan pula tahap kesepaduan sosial.

Pada tahun 1996, sebuah organisasi ekonomi yang besar iaitu *Organisation for Economic Co-operation and Development* (OECD) menyatakan bahawa kesepaduan sosial merupakan alat yang penting dalam era globalisasi (OECD 1996). Hal ini demikian kerana bagi mengekalkan kestabilan dan kesejahteraan dalam masyarakat, dunia memerlukan nilai-nilai yang boleh dikongsi bersama dan mengekalkan kesepaduan sosial dari semasa ke semasa.

Menurut Lockwood (1999), kesepaduan sosial adalah merujuk kepada perpaduan rangkaian sosial yang kuat misalnya ikatan persaudaraan dan organisasi-organisasi sukarela tempatan pada tahap setempat. Dalam konteks

ini, Lockwood telah meletakkan kerangka perbincangan yang jelas, iaitu indikator kepada kesepaduan sosial adalah sifat-sifat altruisme seperti amanah (*trust*) dan kesanggupan untuk memberikan bantuan (Lockwood, 1999: 69).

Bollen dan Hoyle (2001) telah mencadangkan dua perspektif kepada kesepaduan sosial, iaitu daripada segi objektif dan impaknya. Ia merujuk kepada sumbangan yang objektif kepada kumpulan sebagai keseluruhan dan berdasarkan kepada impak kesepaduan sosial kepada hubungan dan keakraban setiap ahli dalam kumpulan. Justeru dalam konteks ini, ia melibatkan persepsi antara ahli-ahli dalam kumpulan. Menurut beliau, terdapat dua perkara yang jelas dalam kesepaduan sosial, iaitu:

- 1) Perasaan ‘individu’, iaitu sifat *sense of belonging* kepada kumpulan dan;
- 2) perasaan dalam bentuk ‘semangat’ (iaitu tindak balas emosi) yang dikaitkan dengan keahlian dan kumpulan.

Perasaan *sense of belonging* menjadi asas kepada kewujudan kumpulan, sementara ‘semangat’ mempunyai impak yang terus kepada motivasi kepada ahli dalam kumpulan. Justeru menurut mereka, *sense of belonging* dan ‘semangat’ merupakan dua perkara penting kepada kesepaduan sosial dalam komuniti.

Beauvais dan Jenson (2002) telah memberikan lima kemungkinan konsep kesepaduan sosial yang berbeza, iaitu:

- 1) Kesepaduan sosial sebagai satu nilai dan budaya sivik.
- 2) Kesepaduan sosial sebagai susunan sosial (*social order*) dan kawalan sosial.
- 3) Kesepaduan sosial sebagai perpaduan sosial dan pengurangan jurang kekayaan.
- 4) Kesepaduan sosial sebagai jaringan sosial dan modal sosial (*social capital*); dan,
- 5) kesepaduan sosial sebagai penentuan tempat dan identiti.

Oleh itu, kelima-lima kemungkinan konsep yang dibawa oleh Beauvais dan Jenson ini menentukan arah mana kesepaduan sosial hendak dibawa

dalam perbincangan atau sesebuah kajian. Jika diperhatikan, matlamat akhir kesepaduan sosial adalah kesejahteraan (*well-being*) yang dapat diwujudkan dalam masyarakat. Dengan kata lain, sejauh manakah kesepaduan sosial akan dapat mengatasi masalah-masalah yang wujud dalam masyarakat. Masalah-masalah yang dimaksudkan adalah seperti kemiskinan, pengangguran, diskriminasi, penolakan (*exclusion*), tidak puas hati dengan parti politik tertentu dan sebagainya. Bagi penggubal polisi, ia dianggap penting supaya dapat mewujudkan polisi yang sesuai.

Di United Kingdom, konsep kesepaduan sosial telah dibahaskan bertujuan mewujudkan kesepaduan sosial dalam konteks kepelbagaian etnik dan budaya. Konsep yang digunakan di sana adalah '*community cohesion*' (kesepaduan komuniti). Konsep ini melihat kesepaduan berasaskan komuniti sebagai lebih berkesan berbanding dengan kelas sosial atau taraf ekonomi. Konsep '*community cohesion*' telah diterima dalam masyarakat pelbagai kaum rusuhan etnik yang berlaku pada tahun 2001 di utara England. Lantaran itu, satu pasukan yang dikenali sebagai *The Community Cohesion Review Team* telah dibangunkan di United Kingdom untuk menilai peristiwa yang berlaku pada tahun berkenaan. Pasukan ini menggunakan konsep '*community cohesion*' untuk memasukkan nilai dan sikap dalam komuniti dalam memperbaiki hubungan etnik yang lebih baik. Konsep '*community cohesion*' bermaksud "...*there is a common vision and sense of belonging for all communities; the diversity of people's different backgrounds and circumstances is appreciated and positively valued...*" (Local Government Association, 2002: 6). Menurut Ted Cante (2001) '*community cohesion*' ini adalah merujuk kepada "...*those from different backgrounds have similar life opportunities; and strong and positive relationships are being developed between people from different backgrounds in the workplace, in schools and within neighborhoods...*" (Cante, 2001: 14). Justeru, '*community cohesion*' ini mendukung konsep kesepaduan sosial yang dibawa sebelum ini.

Justeru, bagi negara maju seperti Kanada, Perancis, negara Kesatuan Eropah (EU) dan United Kingdom, kesepaduan sosial merupakan penyelesaian kepada permasalahan dengan membentuk polisi-polisi baharu berasaskan masalah dalam satu atau dua dekad yang lepas.

Menurut Jenson (1998), terdapat lima dimensi yang ada dalam kesepaduan sosial. Namun begitu, Paul Bernard (2000) telah menambah satu lagi, iaitu *equality – inequality* menjadi enam dimensi kesemuanya sebagaimana digariskan di bawah:

- 1) *Belonging–Isolation* (Kepunyaan-Pemencilan): Ia merujuk kepada kewujudan atau ketidakhadiran nilai-nilai yang dikongsi dan perasaan identiti yang sama.
- 2) *Inclusion–Exclusion* (Rangkuman-Pengecualian): Dimensi ini merujuk kepada tahap kesaksamaan dan peluang dalam kalangan warga dalam ekonomi khasnya pasaran.
- 3) *Participation–Non-involvement* (Penyertaan-Ketakterlibatan): Ia berfokus kepada penyertaan dalam politik dalam kalangan rakyat sama ada di tahap pusat atau lokal dalam kerajaan.
- 4) *Recognition–Rejection* (Pengiktirafan-Penolakan): Dimensi ini merujuk kepada kebimbangan akan perbezaan atau toleransi dalam kepelbagaian dalam kalangan masyarakat.
- 5) *Legitimacy–Illegitimacy* (Setara/setaraf-Tidak setara): Ia merujuk kepada penyelenggaraan *legitimacy* dalam politik dan institusi sosial – daripada tahap negeri kepada individu dalam masyarakat yang mempunyai minat yang berbeza.
- 6) *Equality–Inequality* (Kesamaan-Ketidaksamaan): Ia merujuk kepada persamaan dan peluang yang sama dalam kalangan masyarakat tanpa mengira etnik, agama, budaya dan bahasa.

Kesemua domain ini merupakan ukuran yang penting untuk melihat kesepaduan sosial yang telah digabungkan antara idea Jenson, daripada dimensi pertama hingga kelima dan Paul Bernard daripada dimensi keenam. Dimensi-dimensi ini adalah alat yang penting dalam menilai kesepaduan sosial dalam komuniti.

Kejiranan

Jika dilihat secara umum, jiran dapat didefinisikan sebagai orang yang tinggal berhampiran dengan rumah kita sendiri atau orang sebelah. Secara ringkas, jiran dalam makna yang lebih luas merujuk kepada orang atau individu yang tinggal bersempadan antara satu sama lain yang mungkin ada di kawasan yang kecil seperti kampung, mukim atau daerah dan konsep jiran sebagai pencetus komuniti juga wujud di bandar dan bandar-bandar besar. JPNIN mendefinisikan jiran sebagai mereka yang tinggal di satu-satu kawasan perumahan atau kampung adalah dianggap jiran misalnya kawasan Kampung Kerinci, seluruh kampung ini adalah dalam satu kawasan kejiranan (Jabatan Perpaduan Negara, 1987).

Konsep yang lebih fleksibel pula digunakan oleh JPNIN pada 1989, iaitu definisi jiran adalah mereka yang meliputi keluarga mereka sendiri, mereka yang tinggal berhampiran dengan rumah kita dan mereka yang tinggal di kawasan sejiran serta kenalan kita (Jabatan Perpaduan Negara, 1989). Jika dilihat kepada definisi tradisional, konsep kejiranan adalah lebih dekat untuk melihat komuniti dalam masyarakat pada suatu masa dulu. Asas pembinaan komuniti adalah pertemuan. Pertemuan ini akan membawa kepada perkara-perkara yang lebih besar seperti interaksi, kerjasama, *enculturation*, akomodasi, asimilasi, amalgamasi dan lain-lain.

Merujuk kepada Pusat Rujukan Persuratan Melayu (PRPM), Dewan Bahasa dan Pustaka (DBP) (2013), asas kepada konsep kejiranan ini adalah sikap tolong-menolong, berkenalan rapat, tolak ansur, berbudi bahasa, bertegur sapa, hormat-menghormati, jujur, tidak berdengki dan berdendam, saling menziarahi, sentiasa mempunyai perasaan serta sikap tidak mudah salah sangka dan juga memahami serta menghormati adat resam atau cara keagamaan antara satu sama lain. Justeru, ciri-ciri dan elemen yang dinyatakan ini merupakan elemen penting kepada pembinaan konsep komuniti bagi membina masyarakat yang berkesepaduan sosial.

Wan Abdul Halim (1982) pula telah membuat konsepsi kejiranan sebagai sifat atau semangat bekerjasama antara jiran. Ia merupakan perhubungan antara satu sama lain. Bagi masyarakat Melayu, hidup bermasyarakat atau berjiran

sudah menjadi lumrah. Misalnya, dalam semua aktiviti sosial mereka saling membantu antara satu sama lain. Dimensi-dimensi ini seperti tolong-menolong itu sendiri adalah asas kepada pembinaan komuniti dalam masyarakat.

Kajian yang agak komprehensif telah dilakukan oleh Yahaya Ibrahim (1992) untuk melihat kejiranan dalam komuniti. Beliau mendapati terdapat lapan ciri utama yang membentuk semangat kejiranan. Lapan ciri ini juga merupakan asas kepada pembinaan komuniti yang masih kekal hingga sekarang. Antara ciri-ciri berkenaan ialah:

- 1) Setiap jiran mesti mempunyai dan menanam satu kerangka pemikiran yang positif iaitu tidak bersangka buruk atau prejudis. Jiran perlu memupuk satu perasaan yang positif, iaitu sentiasa bersangka baik dengan jiran walau dalam keadaan apa sekalipun. Setiap jiran perlu bertolak ansur. Keadaan ini akan melahirkan satu semangat kejiranan yang baik dan berkesan.
- 2) Setiap komuniti yang hidup berjiran perlu mempunyai sikap bertanggungjawab, iaitu sama-sama menjaga hak jiran di samping menjaga keamanan dan kesejahteraan kawasan kediaman agar kehidupan lebih tenang dan selesa.
- 3) Komuniti yang tinggal berjiran juga perlu bekerjasama dalam memupuk semangat bantu-membantu dan bekerjasama dalam semua hal. Kesanggupan dan keikhlasan akan melahirkan kepuasan kepada komuniti itu sendiri.
- 4) Dalam Model Sikap Kejiranan juga menekankan aspek, iaitu komuniti yang hidup berjiran juga perlu menanam dan memiliki perasaan hormat-menghormati, menghargai orang lain dan tidak bersikap iri hati seperti dengki, khianat antara satu sama lain antara penduduk sejiran.
- 5) Jiran dalam satu komuniti juga perlu menjaga dan mengambil tahu serta peka terhadap perkara-perkara yang berkaitan dan berlaku terhadap jiran-jiran yang lain. Sentiasa menjaga keselamatan dan mengambil berat masyarakat di sekeliling kediaman.

- 6) Selain itu, komuniti sejiran juga perlu menyertai dan bersedia dengan apa jua aktiviti yang dianjurkan bersama dalam komuniti penduduk. Setiap komuniti berjiran haruslah bersedia menyertai masyarakat di sekeliling kediaman walaupun sesuatu program dan aktiviti itu formal atau tidak formal.
- 7) Komuniti jiran juga perlu mempunyai perasaan ingin maju dan bersedia untuk belajar serta menerima teguran daripada jiran yang lain di mana ia terlibat dalam masyarakat tersebut dan;
- 8) sikap jujur dan ikhlas serta sentiasa bersikap terbuka tanpa berniat buruk dalam semua perkara harus ditanam dan dipupuk dalam diri komuniti yang berjiran. Keadaan ini secara tidak langsung akan melahirkan komuniti yang lebih adil dan saksama dalam melaksanakan pelbagai perkara.

Dengan itu, ciri-ciri ini adalah asas kepada pembinaan komuniti sama ada di kampung atau di bandar dan masih kekal hingga sekarang. Namun begitu, dengan pembentukan masyarakat yang berubah melalui pemodenan dan industrialisasi, senario masyarakat Malaysia telah mengalami perubahan yang drastik. Konsep komuniti juga telah berubah daripada konsep lokaliti telah merentas sempadan geografi. Ia wujud dalam pemikiran seseorang di mana komuniti yang dianggotai oleh beliau itu berada. Dengan demikian, aspek minat atau *interest* yang sama yang kita panggil sebagai hobi juga telah dikenal pasti sebagai pengikat kepada pembentukan komuniti. Dengan perkembangan teknologi dan internet, maka pembentukan komuniti menjadi lebih kompleks dan rumit. Kewujudan komuniti moden sama ada di bandar atau luar bandar telah mempengaruhi bentuk dan ciri-ciri pembinaan komuniti. Komuniti di luar bandar mereka telah berpadu secara semula jadi di mana asas kesepaduan ini adalah kekeluargaan. Hal ini berbeza dengan masyarakat di bandar yang sibuk dengan urusan masing-masing. Kemungkinan komuniti di kawasan bandar yang menjadi asas kesepaduan mereka ialah tempat di mana mereka bekerja. Dengan demikian, pembinaan komuniti ini adalah sesuatu yang luas dan besar skopnya untuk dibincangkan.

Rukun Tetangga

Rukun Tetangga adalah sebuah pertubuhan sukarela dan daripada segi konsepnya, ia sama dengan pertubuhan yang ditubuhkan di negara-negara maju seperti Jepun yang dipanggil *Tonarigumi* dan di United Kingdom dengan nama *Neighbourhood Watch*. Di Malaysia, pertubuhan Rukun Tetangga dinaungi oleh JPNIN. Dalam tempoh Januari 2011 hingga Oktober 2012, bilangan kawasan Rukun Tetangga telah meningkat dari 3,995 kepada 6,031, iaitu pertambahan sebanyak 2,036 kawasan Rukun Tetangga, bersamaan dengan pertambahan sebanyak 51 peratus (Gandesan a/l Letchumanan, 2013). Rukun Tetangga di Malaysia telah berusia lebih 30 tahun. Dalam usia ini, Rukun Tetangga telah mengalami beberapa transformasi, sesuai dengan perubahan zaman dan modenisasi negara. Mahani Abu Bakar (2008) menyatakan bahawa Rukun Tetangga sekarang ini adalah lebih berkonsepkan pembangunan komuniti berbanding dengan Rukun Tetangga pada masa dulu yang lebih berkonsepkan kejiranan dan keselamatan setempat. Namun begitu, konsep kejiranan masih diterapkan dan tidak diabaikan, selaras dengan matlamat Rukun Tetangga yang mengutamakan perpaduan dan semangat kejiranan. Walhal, dalam konteks ini hubungan pelbagai kaum adalah menjadi keutamaan dalam penduduk hidup berjiran dan pelaksanaan aktiviti.

Dari segi latar belakang sejarah, Rukun Tetangga dimulakan dengan panggilan Skim Rukun Tetangga dan telah dilancarkan oleh Perdana Menteri pada masa itu, iaitu Tun Abdul Razak pada 29 Ogos 1975. Pada masa itu, skim ini diletakkan di bawah 'Peraturan-peraturan Perlu', (Rukun Tetangga) yang digubal di bawah Ordinan Darurat (Kuasa-kuasa Perlu) 1969 (Ordinan 1) (Rashid Saad, 2004). Serentak dengan itu, ia mula dikuatkuasakan di Semenanjung Malaysia. Antara kawasan yang merupakan perintis kepada skim ini ialah Kampung Kasipillay di Wilayah Persekutuan Kuala Lumpur. Kemudian, skim ini diperluaskan lagi di Sabah dan dilancarkan pada 31 Ogos 1985, kemudian dilancarkan pula di Sarawak pada 1 Februari 1988. Pada masa tersebut, keadaan belum betul-betul stabil daripada ancaman komunis. Justeru, di samping peranan yang boleh dimainkan oleh pihak keselamatan, masyarakat setempat juga telah diberikan tanggungjawab menjaga keselamatan dan memupuk perpaduan kaum menerusi skim ini.

Apabila keadaan semakin baik menjelang 1980-an, konsep Skim Rukun Tetangga telah dikaji semula dan pindaan telah dibuat kepada Peraturan-peraturan Perlu (RT) 1975. Skim Rukun Tetangga telah dialihkan daripada segi fokus, iaitu dari konsep keselamatan kepada konsep keejiran bermula pada tahun 1983. Hal ini demikian kerana dalam tempoh dua dekad iaitu dari tahun 1970 hingga 1990, proses urbanisasi mengalami perubahan yang mendadak daripada aspek modenisasi. Kesannya, kawasan bandar menjadi padat penduduknya yang rencam terdiri daripada pelbagai kaum, aktiviti dan gaya hidup. Senario ini memberikan satu bentuk fenomena baharu dalam konteks keejiran dan pembangunan komuniti (Mohd. Taib Dora, 2009: 34). Perubahan yang berlaku ini sesuai dengan situasi dalam negara, iaitu ancaman komunis telah tamat berikutan penyerahan diri anggota komunis.

Bermula tahun 2001, fokus Rukun Tetangga adalah kepada aspek pembangunan komuniti. Justeru, aktiviti-aktiviti yang dibentuk adalah berkonsepkan pelbagai aspek termasuk 'pendidikan sepanjang hayat' dan memperkasakan komuniti ke arah meningkatkan keupayaan masyarakat terhadap perubahan sosial dan gaya hidup (Ruslan Ngah, 2007: 50). Program yang dijalankan diselaraskan oleh JPNIN. Jika dilihat objektif Rukun Tetangga yang dibentuk adalah untuk memelihara, meningkat dan mengukuhkan perpaduan rakyat dan integrasi nasional selaras dengan dasar-dasar pembangunan negara berlandaskan Perlembagaan Persekutuan dan Rukun Negara (Shamsul Amri, 2008: 183). Berasaskan kepada perkara ini, dapat dilihat secara terperinci konsep yang diberikan penekanan dalam konsep Rukun Tetangga terbaru, iaitu:

- 1) Membina komuniti dengan menggalakkan penyertaan dan tanggungjawab kepada Rukun Tetangga masing-masing dalam membangunkan komuniti.
- 2) Menjadi jambatan antara pemimpin dan juga orang ramai di mana Rukun Tetangga menjadi platform kepada kedua-dua belah pihak melalui aktiviti sosial.
- 3) Meningkatkan keupayaan komuniti untuk menghadapi cabaran perubahan sosial, corak kehidupan dan sistem kekeluargaan.

- 4) Meningkatkan kualiti kehidupan melalui perkhidmatan sosial, terutamanya kepada kelompok-kelompok yang berpendapatan rendah, golongan kurang upaya dan kelompok-kelompok istimewa yang harus dibantu.
- 5) Menggalakkan penyertaan yang aktif dalam kalangan ahli, dalam usaha membasmi kemiskinan – ‘Satu Sektor KRT Satu Produk’.
- 6) Menggalakkan penglibatan dalam kalangan profesional, golongan berpendidikan tinggi, golongan korporat, pesara dan penjawat-penjawat awam yang berkepentingan untuk memimpin Rukun Tetangga dan;
- 7) Menggalakkan hubungan kaum dan integrasi nasional (Alias Mohamad, 2005: 116).

Menurut Mohd. Taib Dora (2009), kawasan Rukun Tetangga yang ideal mestilah terdiri daripada 2,000 orang ataupun 80 buah rumah. Namun, saiz sesuatu kawasan Rukun Tetangga hendaklah tidak melebihi 6,000 orang penduduk untuk membolehkan perhubungan rapat dan kenal mengenal (Mohd. Taib Dora, 2009: 34).

Rashid Saad (2004), menjelaskan bahawa konsep Rukun Tetangga ini dapat dikategorikan sebagai Konsep Rukun Tetangga Alaf Baru (RT 21) yang memenuhi keperluan dan persediaan komuniti Rukun Tetangga dalam menghadapi alaf baharu, iaitu berubah daripada konsep ‘kawalan keselamatan (1975)’, ‘semangat kejiranan (1983)’ dan kini berkonsepkan ‘pembangunan komuniti’. Antara yang diberikan penekanan dalam pembangunan komuniti adalah pendekatan pendampingan (*social outreach*) yang memberikan penekanan untuk membantu golongan-golongan terpinggir. Justeru, perubahan yang dialami oleh Rukun Tetangga adalah sesuai dengan kehendak dan keperluan semasa. Perubahan ini penting dalam usaha menghadapi perubahan sosial dan ekonomi negara. Ia akan membolehkan peranan dan fungsi Rukun Tetangga relevan dari semasa ke semasa, selain menjadikan Rukun Tetangga sebagai sebuah badan yang disegani dan mempunyai imej yang tinggi dalam kalangan masyarakat setempat sebagai tempat rujukan dan menaungi satu-satu kawasan.

Kesepaduan Sosial dalam Komuniti

Pembentukan komuniti adalah berkait rapat dengan lokasi atau penempatan di mana seseorang itu akan dibesarkan atau disosialisasikan dengan persekitaran sekeliling. Ia termasuklah aspek fizikal seperti lokasi, bentuk, saiz, iklim, bentuk muka bumi dan alam semula jadi yang mempengaruhi kesepaduan seseorang dalam komuniti tempat dia berada. Aspek kedua yang dilihat adalah aspek budaya, merangkumi idea dan bagaimana susunan sosial dibentuk oleh sesebuah masyarakat atau komuniti. Dalam konteks ini, pemilihan tempat tinggal atau lokasi penempatan seseorang memainkan peranan yang penting. Pemilihan ini berasaskan kepada dua perkara, iaitu berasaskan kepada persepsi masyarakat. Misalnya, menurut masyarakat terdahulu mereka mempercayai bahawa sesuatu kawasan itu tidak elok untuk pembinaan komuniti mungkin disebabkan percaya kepada kewujudan roh jahat dan sebagainya yang berlaku dalam komuniti pada zaman Greek. Aspek kedua adalah berdasarkan kepada kemudahan yang ada seperti sistem pengairan, sumber bahan mentah, penempatan yang luas untuk pertanian, tempat yang cantik dan sebagainya. Tetapi keadaan ini mungkin berubah sekarang memandangkan masyarakat melihat peluang-peluang kepada bidang pekerjaan yang dapat mereka sertai untuk memastikan kelangsungan hidup mereka di sana.

Antara perkara yang harus diperhatikan dalam pembentukan masyarakat kini berbanding dengan masyarakat tradisi adalah semakin luas atau besar sesuatu masyarakat, maka semakin kecil jumlah yang mereka kenali. Semakin kecil jumlah orang yang mereka tidak kenali akan menyebabkan kecenderungan kepada kurangnya kemesraan dalam komuniti atau dengan kata lain kurangnya kesepaduan sosial dalam komuniti. Dalam masyarakat moden pada hari ini, bentuk hubungan yang terjalin cenderung kepada bentuk hubungan yang profesional seperti aspek pekerjaan dan masyarakat yang terbina bukan lagi berasaskan lokasi atau tempat tinggal. Malahan, dalam masyarakat yang berasaskan kepada lokasi telah berlaku dalam aspek yang merujuk kepada pemilihan sosial, iaitu orang yang berstatus sosial tinggi lebih suka tinggal dengan orang yang setaraf status dengannya, sementara mereka yang berstatus lebih rendah adalah tidak dialu-alukan. Dengan demikian, lokasi yang strategik akan mempunyai nilai yang tinggi dan hanya boleh

diperoleh dengan harga yang tinggi. Lokasi yang kurang baik akan menerima saingan dalam kalangan masyarakat yang statusnya lebih rendah dan mereka terpaksa membeli hartanah yang kurang baik dengan harga yang lebih tinggi.

Berikut adalah beberapa perkara yang diambil kira dalam pembentukan variasi komuniti, antaranya:

1) Komuniti yang Terasing (*The Isolated Community*)

Komuniti bentuk ini lebih cenderung kepada komuniti berbentuk tradisi, iaitu mereka sudah terserap dalam masyarakat mereka dan kukuh dari segi kesepaduan sosial. Secara umum, komuniti ini telah mendapat keperluan asas yang mencukupi dan mereka lebih berbentuk egalitarian. Walaupun mereka tidak kaya, tetapi mereka sudah cukup dari segi keperluan asas. Dari segi aktiviti ekonomi, mereka sudah mempunyai aktiviti ekonomi asas yang mudah seperti bercucuk tanam, mempunyai rumah dan mempunyai pendidikan asas secara formal atau tidak formal serta mempunyai pendidikan agama.

2) Komuniti Pinggir Bandar (*The Town Country Community*)

Komuniti bentuk ini berada di kawasan pinggir bandar yang mana dari segi identitinya mempunyai beberapa aspek limpahan pemodenan asas yang ada di bandar seperti adanya kemudahan bank, panggung wayang, kompleks membeli-belah dan sekolah. Komuniti bentuk ini menjadi penghubung antara masyarakat tradisi dengan masyarakat moden. Ada sesetengah mereka memang bekerja di bandar dan tinggal di pinggir bandar. Walaupun mereka perlu mengambil masa yang lama, tetapi mereka memilih kawasan ini dengan andaian ia lebih tenang dan selesa.

3) Komuniti Bandar (*Urban Community*)

Komuniti bandar merupakan komuniti yang penting dan komuniti bentuk ini sering bertambah dari semasa ke semasa iaitu pertambahan populasi yang tinggi berlaku dalam lokasi komuniti bandar. Komuniti ini terbentuk apabila dikatakan berada di pekan atau bandar, ataupun berada berdekatan dengan kawasan tersebut. Antara ciri penting kawasan ini adalah pusat kepada pentadbiran satu-satu kawasan atau daerah. Dari segi ekonomi pula, ia merupakan pusat perdagangan atau pusat perekonomian yang aktif. Dalam

konteks Malaysia, kawasan ini adalah kawasan yang mempunyai bentuk etnik yang paling rencam. Justeru, masyarakat di kawasan ini mempunyai kesepaduan sosial yang lemah.

4) Komuniti Metropolitan (*The Metropolitan Sub-Community*)

Proses perkembangan bandar telah membentuk satu keadaan di mana bandar antara bandar dan pekan ini telah bersambung hingga mewujudkan satu keadaan di mana bentuk komuniti yang bersifat metropolitan ini berlaku. Pembentukan unit-unit kecil yang membentuk unit besar ini dikenali dengan kawasan metropolitan. Kawasan ini mempunyai jumlah penduduk yang padat dan aktiviti yang paling aktif. Di Malaysia, kita boleh katakan Kuala Lumpur adalah sebuah kota raya metropolitan. Pembentukan Kuala Lumpur adalah gabungan bandar-bandar terlibat iaitu Gombak, Lembah Klang dan mungkin juga Petaling Jaya.

Justeru, apabila membincangkan aspek kesepaduan sosial dalam komuniti kita perlu melihat aspek hubungan. Perkara ini telah dibincangkan oleh Tonnies melalui konsep *Gemeinschaft* dan *Gesellschaft* yang dikemukakan beliau. Masyarakat bergerak daripada bersemuka kepada kurangnya bersemuka. Impak ini disebabkan oleh perkembangan teknologi dan kehidupan yang semakin bercorak material. Desakan-desakan ini menyebabkan rapuhnya kesepaduan sosial dalam masyarakat. Tetapi betulkah perkara ini berlaku? Dalam membincangkan perkara ini, antara indikator penting yang membawa kepada kesepaduan sosial dalam komuniti adalah mobiliti sosial. Terdapat dua keadaan iaitu mobiliti sosial mempengaruhi kesepaduan sosial dalam komuniti. Pertama, kesepaduan sosial dalam komuniti boleh berlaku melalui peranan mobiliti sosial atau antitesis kepada ini adalah mobiliti sosial dalam komuniti membawa kepada rapuhnya kesepaduan sosial dalam masyarakat.

Aktiviti-aktiviti ke arah Kesepaduan Sosial

Menurut Sanusi Osman (1985), semangat kejiranan sebenarnya wujud tetapi bersifat terpendam. Perkara ini dapat diperhatikan daripada aspek-aspek seperti wujudnya hubungan yang baik antara jiran tetangga, tidak adanya prasangka antara satu sama lain dan kesediaan untuk memberi pertolongan jika

jiran menghadapi kecemasan. Rendahnya paras interaksi sosial antara jiran tetangga adalah disebabkan oleh sikap masing-masing yang mengutamakan kebebasan peribadi dan tidak suka mengganggu jiran. Terdapat beberapa aspek penting yang diguna pakai dalam mengukur pola hubungan kejiranan yang berlaku di antara jiran tetangga di kawasan kejiranan dalam menggalakkan kesepaduan sosial.

Kunjung-mengunjungi

Ziarah-menziarahi antara jiran merupakan satu sifat yang baik untuk mengeratkan lagi perpaduan kaum. Walau bagaimanapun, di Malaysia amalan ini kurang diamalkan di kawasan perumahan lebih-lebih lagi kawasan perumahan yang terdiri daripada kaum etnik yang berbeza. Menurut Sulong Mohamad (1985), kekerapan menziarahi jiran sebelah adalah sangat kurang dan terhad ketika majlis kenduri-kendara, sewaktu kecemasan atau jika ada perkara-perkara penting sahaja. Menurut beliau lagi, di Malaysia keadaan ini menjadi lebih ketara apabila jiran sebelah terdiri daripada kaum etnik lain. Hubungan sosial mungkin tidak erat sesama seseorang penghuni di sesuatu kawasan kediaman, tetapi diperhatikan bahawa seseorang penghuni di sesuatu kawasan kediaman mungkin mempunyai hubungan sosial yang lebih baik dan erat dengan penghuni-penghuni di kawasan-kawasan kediaman lain. Hal tersebut terjadi kerana antara mereka mungkin sudah terjalin ikatan yang lama seperti kawan, saudara-mara dan sebagainya.

Meluangkan masa untuk berkunjung ke rumah jiran dapat mengeratkan dan menghidupkan lagi semangat hidup berjiran. Kita akan lebih mengenali jiran apabila mengunjungi atau menziarahinya. Hal ini disebabkan peluang masa berbicara yang lebih panjang dan suasana rumah yang lebih tenteram memungkinkan kita mengenali dan menyelami suka dan duka jiran secara lebih dekat. Namun demikian, kita perlulah pandai memilih waktu yang sesuai agar kunjungan kita itu tidak mengganggu waktu rehat mereka yang boleh mengakibatkan kesan yang negatif pula. Sekurang-kurangnya, amalan berkunjung ke rumah jiran dilakukan pada hujung minggu atau sempena hari-hari perayaan tertentu.

Menghulurkan bantuan

Kemuncak hubungan kejiranan yang baik adalah apabila seorang jiran sanggup menyetepikan kepentingan diri sendiri semata-mata untuk membantu jiran lain pada masa yang diperlukan. Pengorbanan seumpama ini sememangnya tidak mudah dilupakan oleh sesiapa, apatah lagi oleh jiran terdekat.

Semakin kerap kita menolong jiran, maka pada masa yang sama semakin kuat ikatan kejiranan. Oleh itu, amalan menolong jiran adalah amalan yang paling berkesan dalam mengekalkan hubungan kejiranan yang baik, sekalipun telah berpindah rumah. Amalan ini seharusnya dilakukan oleh setiap daripada kita.

Mohd Razali Agus (1992) dalam kajiannya di kawasan Perumahan Awam Melaka menyatakan bahawa terdapat tiga bentuk pertolongan yang dapat dikenal pasti dalam kalangan penghuni kawasan kejiranan. Menurut beliau, kekerapan yang tinggi dicatatkan untuk kategori memerhatikan rumah, iaitu sebanyak 75 peratus. Kategori mengadu hal sebanyak 41 peratus manakala kategori menumpang anak sebanyak 47 peratus. Pendek kata, soal keselamatan rumah lebih mendapat kerjasama yang erat dalam kalangan jiran-jiran.

Menurut Yahaya Ibrahim (1995), semangat kerjasama dan tolong-menolong berlaku dalam kalangan penduduk rumah teres dan pangsapuri adalah tinggi. Beliau mendapati bahawa sebahagian besar daripada penduduk kawasan tersebut bersedia membantu jiran dalam masa-masa tertentu seperti kenduri-kendara dan gotong-royong yang diadakan secara khusus dan dijemput untuk membantu. Bermakna, pertolongan tersebut diberi setelah jiran itu meminta pertolongan secara terbuka dan mereka jarang sekali menawarkan diri untuk berbuat demikian tanpa permintaan daripada jiran.

Kenal-mengenal antara jiran

Bila dikatakan jiran, diandaikan bahawa seseorang itu mengenali mereka yang tinggal berhampiran dengan rumahnya. Kajian yang dijalankan oleh Yahaya Ibrahim (1995), mendapati bahawa 78 peratus responden mengenali

isi rumah jiran mereka. Bagi responden yang tinggal di rumah sesebuah pula, didapati cuma 48 peratus sahaja daripada mereka yang mengenali isi rumah jiran sebelah, tetapi bagi rumah teres dan pangsapuri didapati masing-masing 88 peratus dan 98 peratus responden mengenali keseluruhan isi rumah jiran mereka.

Amalan bertegur sapa sesama jiran adalah titik permulaan dalam menjalin hubungan yang erat dan mesra. Membiasakan diri bertanya khabar dan kesihatan diri serta anak-anak jiran dapat menjadi penghubung kepada amalan bertukar-tukar pandangan dan berkongsi pengalaman sesama jiran apabila ditimpa masalah atau kesulitan yang akhirnya memberi jalan penyelesaian kepada kesejahteraan dan kebahagiaan hidup. Oleh itu, amalan bertegur sapa perlu dilakukan oleh setiap orang yang menjadi syarat utama dalam membentuk hubungan akrab sesama jiran. Walau bagaimanapun, amalan berkomunikasi dan bertegur sapa diamalkan dengan kadar yang amat rendah dalam kalangan penduduk.

Menurut Yahaya Ibrahim (1995), didapati purata hanya 21 peratus sahaja daripada responden dalam kawasan kajian beliau yang berkomunikasi dan mengetahui hal dan perkembangan yang berlaku ke atas jiran mereka. Jika dibandingkan antara responden di tiga jenis rumah iaitu rumah jenis teres, pangsapuri dan rumah sesebuah, didapati kadar komunikasi dan mengetahui hal jiran didapati paling tinggi adalah dalam kalangan responden rumah jenis teres, iaitu 35 peratus diikuti oleh responden rumah jenis pangsapuri, iaitu 20 peratus manakala rumah jenis sesebuah pula cuma 8 peratus sahaja yang pernah berkomunikasi dan mengetahui serba sedikit hal jiran.

Bergotong-royong

Aktiviti bergotong-royong merupakan aktiviti yang baik dalam memupuk kesepaduan sosial dalam kalangan penduduk dalam kawasan komuniti kejiranan. Antara aktiviti yang boleh dijalankan adalah membersihkan kemudahan bersama dalam kawasan kampung seperti masjid, balai raya dan longkang ataupun membaiki rumah atau jambatan akibat bencana alam dan kemalangan seperti banjir, ribut dan kebakaran. Aktiviti bergotong-royong ini dapat menyatupadukan penduduk setempat kepada satu tujuan yang murni

seperti menjaga kebersihan, memelihara alam sekitar, membantu jiran dan lain-lain lagi. Sewajarnya ia adalah amalan bagi menjaga satu masyarakat yang bersatu padu dan hidup harmoni sesama mereka.

Kesimpulan

Kawasan kejiranan Rukun Tetangga merupakan lokasi yang memainkan peranan penting dalam melihat kewujudan kesepaduan sosial dipraktikkan dalam kalangan masyarakat di Malaysia. Realitinya masyarakat di Malaysia terdiri daripada pelbagai etnik terutama di kawasan bandar. Pembentukan komuniti di kawasan bandar adalah berkait rapat dengan pemodenan. Pemodenan telah membawa perubahan dalam pelbagai aspek kehidupan termasuk pembentukan masyarakat dan komuniti. Walau bagaimanapun, dalam mendepani pembentukan dan pembinaan komuniti melalui perubahan yang berlaku dari segi sosial dan ekonomi terutamanya dengan perkembangan teknologi dan penemuan internet, ia mewujudkan pelbagai bentuk komuniti dalam komuniti itu sendiri. Kajian yang mendalam seharusnya dilakukan untuk melihat impak bentuk-bentuk komuniti kepada kesepaduan sosial. Keadaan ini jelas kelihatan apabila bentuk-bentuk komuniti yang pelbagai telah mempengaruhi kesepaduan sosial dalam masyarakat.

Nota

- ¹ Pelajar Doktor Falsafah, Institut Kajian Etnik (KITA), Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM). Berkhidmat sebagai Pensyarah di Jabatan Pengajian Kewarganegaraan dan Kemasyarakatan (JPKK), Fakulti Sains Kemanusiaan (FSK), Universiti Pendidikan Sultan Idris (UPSI).
- ² Pelajar Doktor Falsafah, Institut Kajian Etnik (KITA), Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM). Berkhidmat sebagai Pensyarah Kanan di Jabatan Pengajian Kenegaraan dan Ketamadunan (JPKK), Fakulti Ekologi Manusia (FEM), Universiti Putra Malaysia (UPM).
- ³ Profesor dan Felo Penyelidik Utama di Institut Kajian Etnik (KITA), Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM), Bangi, Selangor.

Bibliografi

- Adam Kuper & Jessica (Pnyt.). (1985). *The social science encyclopedia*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Alias Mohamad. (2005). Managing rukun tetangga in a multiracial society. Dlm. Muhammad Kamarul Kabilan & Zaharah Hassan (Pnyt.). *Readings on Ethnic Relations in a Multicultural Society: Promoting National Unity and the Practice of Noble Values*, hlm. 115–120. Serdang: Fakulti Pendidikan, Universiti Putra Malaysia.
- Beauvais, C., & Jenson, J. (2002). *Social cohesion: Updating the state of the research*. Ottawa: Canadian Policy Research Network (CPRN).
- Berger, P. L. (1998). *The limits of social cohesion: Conflict and mediation in pluralist societies*. Boulder: Westview Press.
- Bernard, P. (2000). Social cohesion: A dialectical critique of a quasi-concept. Kertas SRA-491. <http://www.omiss.ca/english/reference/pdf/pbernerd.pdf>
- Blau, Peter M. & Duncan, Otis Dudley. (1967). *The American occupational structure*. New York: Wiley & Sons.
- Bollen, K. A. & Hoyle, R. H. (2001). Perceived cohesion: A conceptual and empirical examination. *Social Forces*, 69: hlm. 479–504.
- Cantle, T. (2001). *Community Cohesion: A new framework for race and diversity*. London: Palgrave Macmillan.
- David, C. McClelland. (1961). *The achieving society*. Princeton, N. J.: Van Nostrand.
- Dewan Bahasa dan Pustaka. (2013). Pusat Rujukan Persuratan Melayu. Dilayari daripada <http://prpm.dbp.gov.my> pada 13 April 2013.
- Gandesan a/l Letchumanan. (2013). *Panduan pengurusan rukun tetangga*. Kuala Lumpur: Bahagian Pembangunan Komuniti, Jabatan Perpaduan Negara.
- Geoff Payne. (1987). *Mobility and change in modern society*. Hong Kong: The Macmillan Press Limited.
- Glass, D. V. (Ed.). (1954). *Social mobility in Britain*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Gough, I & Olofsson, G. (1999). *Capitalism and social cohesion: Essays on exclusion and integration*. Basing: Macmillan.
- Ibn Khaldun. (2002). *Mukadimah* (Edisi ke-4). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Jabatan Perpaduan Negara, (1987).
- Jabatan Perpaduan Negara, (1989).
- Jencks, C. (1990). What is the true rate of social mobility? Dlm. Breiger, R. L. (Pnyt.). *Social Mobility and Social Structure*. New York: Cambridge University Press.
- Jenson, J. (1998). *Mapping social cohesion: The state of Canadian research*, pp. 109–28. Family Network, CPRN.

- John H. Goldthorpe. (in collaboration with Catriona Llewellyn and Clive Payne). (1980). *Social mobility & class structure in modern Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Lipset, S. M. & Bendix, R. (1959). *Social mobility in industrial society*. University of California Press.
- Lipset, S. M. & Bendix, R. (1964). *Social mobility in industrial society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Lipset, S. M. (1981). *Political man: The social bases of politics*. Baltimore.
- Local Government Association (LGA). (2002). *Guidance on community cohesion*. London: LGA Publication.
- Lockwood, D. (1999). Civic integration and social cohesion. Dlm. Gough, I. & Olofsson, G. (Pnyt.). *Capitalism and social cohesion: Essays on exclusion and integration*, hlm. 63–84. Basingstoke: Macmillan.
- Mahani Abu Bakar. (2008). *Semangat kejiranan*. Kuala Lumpur: Pustaka Buana.
- Matras, Judah. (1975). *Social inequality, stratification and mobility*. Eglewood, Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Maxwell, J. (1996). *Social dimension of economic growth*. http://www.cprn.org/documents/28965_en.pdf pada 13 April 2013.
- Miller, R. (2001). *Researching social mobility: New direction*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mohd Razali Agus. (1992). *Pembangunan perumahan: Isu dan prospek*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Mohd. Taib Dora. (2009). Keberkesanan program rukun tetangga dalam memupuk perpaduan dan integrasi nasional. *Jurnal Perpaduan Jabatan Perpaduan Negara dan Integrasi Nasional (JPNIN)*, Vol. 1(1), hlm. 33–48.
- Organisation for Economic and Development (OECD). (1996). *The knowledge-based economy*. Paris: Organisation for economic co-operation and development.
- Rashid Saad. (2004). Sumbangan Rukun Tetangga 21 dalam perpaduan negara dan pembangunan komuniti. Dlm. Dani Salleh (Pnyt.). *Pembangunan Komuniti: Dasar, Konsep, Strategi dan Isu di Malaysia*, hlm. 1–3 Sintok: Penerbit Universiti Utara Malaysia (UUM).
- Raymond Boudon & Francois Bourricaud. (2003). *A critical dictionary of sociology*. London: Routledge.
- Rohana Yusof. (1996). *Asas sains sosial: Dari perspektif sosiologi*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ruslan Ngah. (2007). *Demokrasi, keamanan dan keharmonian*. Selangor: Syarikat Bekalan Air Selangor (SYABAS).
- Sanusi Osman. (1985). Masalah perumahan dan hubungan etnik di bandar Malaysia. Dlm. Sulong Mohamad & Rahimah Abd. Aziz (Pnyt.). *Siri Seminar Pemandaran dan Pembangunan Negara*, hlm. 187–194. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.

- Shamsul Amri Baharuddin. (2008). *Modul hubungan etnik*. Shah Alam: Pusat Penerbitan Universiti Institut Teknologi Mara.
- Smelser, N. J., & Lipset, S. M. (1966). *Social structure & mobility in economic development*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sorokin, P. A. (1959). *Social and culture mobility*. Illinois: The Free Press of Glencoe.
- Sulong Mohamad. (1985). *Petempatan Felda, perspektif perancangan bandar dan desa*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Syed Hussin Ali. (1977). *Masyarakat dan pimpinan kampung di Malaysia*. Petaling Jaya: Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd.
- Tumin, Melvin M. (Melvin Marvin). (1970). *Reading on social stratification*. Prentice-Hall.
- Turner, Jonathon H. (1994). *Social stratification: A theoretical analysis*. New York: Columbia University Press.
- Wan Abdul Halim Othman. (1982). *Masyarakat setinggan di wilayah persekutuan*. Pulau Pinang: Pusat Penyelidikan Dasar, Universiti Sains Malaysia.
- Yahaya Ibrahim. (1992). *Kejiranan dalam komuniti bandar terancang: Kajian kes di Shah Alam*, Selangor Darul Ehsan. Tesis Sarjana, Jabatan Antropologi dan Sosiologi, Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Malaya.
- Yahaya Ibrahim. (1995). *Pembandaran dan kejiranan*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

